

Ábrahám Barna: Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében.

Kalligram, Pozsony, 2016. 318 oldal.

Ábrahám Barna a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársaként immár két évtizede kutatja a magyarországi nemzetiségek (a szlovákok és a románok, illetve a szerbek és a horvátok) 19. századi művelődés- és politikatörténetét. 2016-ban megjelent monográfiája a hosszú 19. század második felének szlovák polgárosodásáról nyújt sok szempontú áttekintést. A mű középpontjában álló polgárosodás kérdését a szerző a tudatos szlovák középosztály kialakulásához, ezzel egyidejűleg a szlovák nemzeteszmé megjelenéséhez és terjedéséhez, terjesztéséhez, a szlovák polgárosodás 19. századi nagy hullámához köti. A könyv e folyamat társadalmi, gazdasági, térbeli és esztétikai dimenzióit veszi számba.

A mű egy hosszú, a magyarországi szlovákság, annak elitje és intézményei számára igen eseménydús periódust ölel fel, a neoabszolutizmustól 1914-ig tartó időszakkal foglalkozik. E korszak kezdetén, a Bach-rendszer bukásával lehetőség nyílt arra, hogy a szlovák politikai elit anyagi és politikai lehetőségeihez mérten, Magyarország egyéb nemzetiségeihez hasonlóan megfogalmazza autonómiaköveteléseit (*Memorandum*, Turócszentmárton; 1861), létrehozza vagy megújítja kulturális intézményrendszerét (*Matica slovenská*, Turócszentmárton; 1863) és nyilvánosságot teremtsen magának

(*Pešťbudínské vedomosti*, Pest-Buda; 1861). A kiegyezés megkötése után a szlovák polgárosodást mindinkább hátráltatta a „türelmetlen magyar kor-szellem” (lásd Grünwald Béla híres-hírhedt röpiratát; 1878) által diktált nyelvi-kulturális asszimiláció (1874–1875: szlovák gimnáziumok és a Matica feloszlata) és gazdasági marginalizáció. A század utolsó negyedében mindezek ellenére megtörtént a szlovák nemzeti mozgalom egyfajta politikai differenciálódása, új irányzatok (polgári demok-rata, keresztényszociális, radikális, szociáldemokrata, illetve a cseh-szlovák politikai opció) megjelenése és konszolidációja (9). Ugyanakkor a külön-féle politikai csoportosulások, intézmények, gazdasági kezdeményezések gyakran kudarcot vallottak, marginálisak maradtak, az általuk a szlovák társadalomról kirajzolt kép töredezett. E jelenség a korszak kisebbségi társadalmainak kutatóit számtalan módszertani nehézség elé állítja, a térbeli behatárolás és a források megválasztása kapcsán egyaránt.

A monográfia forrásanyagát a korabeli magyarországi szlovák (és magyar) nyelvű hírlap-, brosúra- és szépirodalom képezi, amelyeket a szerző a szlavista gondosságával, érzékenységével kezel. Már a könyv elején, a források áttekintésénél megmutatkoznak a szlovák politikum törésvonalai, a fejlődés irányai, az egyes politikai generációk

közti különbségek. A turócszentmártoni, a szlovák Matica körül tömörülő, a riválisok által „Régi Iskolának” nevezett, Daxner és Francisci által képviselt irányvonallal szemben határozta meg magát a Bobula-féle budapesti „Új Iskola”, majd később a nemzeti-demokratikus *Hlas* köre ugyanúgy, ahogy a pesti, kormánylapnak tekintett *Slovenské noviny* (25–33). A lapok körül politikai platformok szerveződtek, így általában ezek a kor magyarországi kisebbségi közösségeit kutató számára a legértékesebb, legsokoldalúbb források. Ugyanakkor a kutatás tárgyát képezik még a korszak egyéb, szlovák nyelvű vagy a szlovákok helyzetére, igényeire reflektáló gazdasági, egészségügyi és szórakoztató broszúrái, a század közepétől megjelenő szlovák anti-alkoholista, „mértékletességi” egyletek kiadványai, valamint statisztikai dokumentumok, településmonográfiák, útikönyvek is (33). Ezeken felül a szerző magyar és szlovák nyelvű szépirodalmi művek sokaságát is bevonja a vizsgálatba: így találkozunk többek között Vajanský, Záhorský, Chalupka a szlovák falu és társadalom modernizálását szorgalmazó műveivel vagy Tomášik történelmi regényeivel, illetve a szlovákokról, szlovákságról alkotott képekkel, amelyeket a szerző Mikszáth, Jókai, Gárdonyi műveiből idéz.

A magyarországi szlovákok reprezentációinak sokféleségéből – kiegészítve azokat demográfiai és gazdaságtörténeti adatokkal – Ábrahám Barna átfogó és összetett képet vázol fel a polgárosodás jellemző módozatairól, korabeli dilemmáiról és helyszíneiről. Az egész művön végigvonul a „megmaradás”, illetve a magyar nemzetbe

való „beolvadás”; az önálló nemzet építésének, illetve asszimilációjának alaplilemmája, amit a szerző árnyaltan és számos kontextusba ágyazva tárgyal. Ábrahám két fő politikai koncepciót követő csoportot különböztet meg az egykorú terminológia használatával; a „szlovák nemzethez hű” társadalmi elitet (61), illetve a magyarsághoz „lojális” szlovákokat (74). A szlovák történeti narratíva által gyakran mellőzött „magyarónok”, magyar, hungarus, szlovják – azaz keleti szlovák - identitású személyek, illetve az ő kezdeményezéseik beemelése a vizsgálatba segíti a szlovák polgárosodás előtt tornyosuló társadalmi, gazdasági, politikai nehézségek és korlátok számbavételét, rámutat a felső-magyarországi identitások sokszínűségére, mely sokféleség ugyanakkor a magyar kulturális és oktatáspolitikai manipulációihoz is alapul szolgált.

Ábrahám Barna a szlovákság részvételét a magyarországi polgárosodás folyamatában vertikális és horizontális dimenzió mentén vázolja fel. Az előbbi a szlovák népcsoport társadalomszerkezetének differenciálódására vonatkozik, melynek kapcsán a szerző rámutat a szlovák középosztály, burzsoázia, ipar és tőke megteremtésére irányuló, gyakran sikertelen kísérletekre, illetve ezzel párhuzamosan a magyar közbeszédben a szlovákokról alkotott sztereotipikus, egydimenziós társadalomképre – amelyben a „tót” megnevezés gyakran csak a parasztságra, vándoriparosokra vonatkozott. Az első fő fejezet a polgárosodás menetét, az egyes társadalmi osztályok, intézmények önszerveződésére, nemzeti mobilizációjára irányuló törekvéseket, azok sikerességét

vagy sikertelenségét tárja fel. Az agrár-népesség és a vándoriparos réteg még 1910-ben is a népesség majdnem felét tette ki, amelynek felemelésére, tudatosítására a 19. század közepétől szövetkezeti mozgalmak alakultak, inkább kevesebb, mint több sikerrel (39–42). A kevés szlovák tulajdonú ipari vállalkozás és a szlovák gazdaság fejlesztésére hivatott bankok közül kettőt érdemes kiemelni: a turócszentmártoni Celluloze Rt.-t, illetve a Tatra Felsőmagyarországi Bank Rt.-t, melyek működése elé a magyar hatóságok komoly akadályokat gördítettek, az előbbi esetben el is lehetetlenítve az üzem munkáját (47–48). A szlovák társadalom fejlesztéséből csupán pár nagytőkés család tudott jelentős részt vállalni, közülük Ábrahám a Makovickýeket és a már említett Ján Bobula építési vállalkozót emeli ki (58, 60).

A mű második fejezete átfogó képet ad a szlovák társadalom fejlődésének és lehetséges fejlesztésének dilemmáiról. A polgárosodás, a teljes szlovák társadalomszerkezet, a szlovák burzsoázia és középosztály kérdése sok szempontból felmerült, amit másként értelmeztek a lojális szlovák és a nemzethű értelmiség tagjai. Ezzel szemben az elemzett magyar szépirodalmi és politikai művekből (Grünwald Béla, Mikszáth Kálmán, Gáspár Imre) az egyszerű, jóra való, ám önálló nemzeti fejlődésre nem képes szlovákság képe bontakozik ki (125–129). A parasztsággal és az eltűnő magyar nyelvű nemességgel kapcsolatos beszédmódok mellett figyelmet érdemel a nemzethű szlovák elit diskurzusa a különösen a Dél-Alföldön jelentőssé váló munkásmozgalommal szemben (171–172).

A monográfia a túlnyomórészt vagy részben szlovákok lakta vármegyék és a budapesti, a bécsi, valamint a dél-alföldi szórvány szlovákság polgárosodását vizsgálja. Ábrahám nagy figyelmet fordít a történeti terminológia alapkérdéseinek tisztázására, így Käfer István nyomán a szlovák közbeszéd *Uhorskójának* megfelelőetett etnikailag semleges Magyarhon kifejezést használja, illetve az egykorú szlovák politikai közbeszéd alapján bevezeti a Szlovákkföld kifejezést is (14–16). A szlovák nemzet térbeli elhelyezkedésének alapvető problémáját Tibor Pichler szavaival érzékelteti, aki szerint a „szlovákság multilokális identitásokban, sokféle helyi identitásra forgácsolódva élt” (35). A szlovák nemzeti identitás viszonylag korlátozott befolyása, illetve a nagyvárosi és alföldi diaszpórák miatt is fontos számba venni a polgárosodás helyszíneit, amit a szerző a harmadik fejezetben tesz meg. A szlovák publicisztikában és szépirodalomban a „szlovák falu” egyszerre jelenik meg a nagyvárossal szemben a nemzeti lét mitizált helyszíneként és a különböző modernizációs diskurzusok tárgyaként. A nagyvárosok szlovákságával kapcsolatban másfajta dilemmával szembesülünk: a város a közbeszédben dekadens, erkölcstelen, elmagyarosító közegként jelenik meg, amely ugyanakkor kulturális infrastruktúrájának köszönhetően mindvégig fontos szerepet játszik a nemzetépítés folyamatában. Az 1860-as évektől kezdve a nemzeti központ szerepét betöltő közép-szlovákkföldi város, Turócszentmárton dominanciája egyértelművé vált, hiszen a Matica tudományos és művé-

szeti egyesület megalapítását követően számos egyesület, művészeti társulat és szerkesztőség kapott itt helyet. Annak ellenére azonban, hogy ez a kisváros szimbólummá vált, a korszak végéig igen falusias jellegű település maradt, ahogyan arra Grünwald Béla meglehetősen rosszindulatúan rá is mutatott (267–268). A szerző a szlovák polgárosodás helyszíneinek számbavételét a dél-alföldi gazdag szlovák városok (Békéscsaba, Tótkomlós, Bácspetrőc, Ópazova), valamint az asszimilálódó kelet-alföldi települések (Nyíregyháza) bemutatásával zárja (288–293).

Ábrahám Barna monográfiájában a teljességre törekvés igényével veszi számba a 19. század második felének szlovák polgárosodását. E folyamatnak kulcsfontosságú, de nem egyetlen momentuma a szlovák nemzeti identitás, nemzeti narratíva terjesztése, megszilárdítása. A mű a fentiekén túl azokat az egymástól néha nagyon eltérő politikai színezetű törekvéseket vázolja fel, amelyek egy öntudatos szlovák polgári társadalom megteremtését, társadalmi, gazdasági, kulturális kereteinek kiépítését tűzték zászlajukra. E mozgalmak, kezdeményezések az aktorok viszonylagos gyengesége, valamint az egyre restriktívebb magyar kultúrpolitikai és gazdaságpolitikai beavatkozások miatt viszonylag szerény sikerrel jártak. Ábrahám Barna műve árnyalt képet nyújt a polgárosodás módjáról,

a különféle társadalmi csoportok helyzetéről és súlyáról, valamint az intézmények kialakításának nehézségeiről. Felvázolja a szlovák társadalom helyzetével kapcsolatos korabeli diskurzusok főbb irányait, a jellemző álláspontokat. Végezetül a szerző számba veszi a polgárosodás jellemző helyszíneit, külön kiemelve a nemzeti központ megválasztásának nehézségét, valamint a városi diaszpórák szerepét. E monografikus történeti áttekintés a reprezentációk sokaságát, a társadalmi fejlődés számos megvalósult és meg nem valósult módját veti fel. Talán éppen ebben a sokdimenziós diszkurzív térben segíthetne jobban eligazodni a polgárosodással és nemzetépítéssel kapcsolatos teoretikus szakirodalom áttekintése, az elméleti kategóriákra való gyakoribb visszautalás. Hasonlóan érdekes lenne az összevetés más magyarországi kisebbségek társadalomfejlődésével, ami a különbségek felvilágosítása mellett rámutatna a fejlődés, visszaesés, illetve az állami represszió közös dinamikájára. E megjegyzések mellett fontos hangsúlyoznunk, hogy Ábrahám Barna könyve igen imponáló, a magyar és a szlovák nagyközönség számára ajánlott, egyben a korszak nemzeti kisebbségeinek történetét kutatók által haszonnal forgatható, inspiráló munka.

Tömöry Miklós